

Pietrzak, Jacek

Działalność komunistów wśród polskiego wychodźstwa na Bliskim Wschodzie w świetle materiałów kontrwywiadu Polskich Sił Zbrojnych (1944 r.)

Dzieje Najnowsze 38/3, 119-136

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Pietrzak

Łódź

Działalność komunistów wśród polskiego wychodźstwa na Bliskim Wschodzie w świetle materiałów kontrwywiadu Polskich Sił Zbrojnych (1944 r.)¹

W latach II wojny światowej Bliski Wschód² był ważnym ośrodkiem formowania Polskich Sił Zbrojnych, a także emigracji cywilnej. Działalność grup komunistycznych w ramach tego skupiska polskiego wychodźstwa wojennego stanowi małą kartę historii. Publikowane poniżej dokumenty są rezultatem pracy służb informacyjnych (wywiadu obronnego) dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie (Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie)³. Omówiona została w nich działalność dwóch najważniejszych ośrodków komunistycznych na tym obszarze — Związku Patriotów Polskich (ZPP) na Środkowym Wschodzie i Zagranicznego Przedstawicielstwa Związku Patriotów Polskich w ZSRR w Teheranie do maja 1944 r.⁴

Dokumenty pochodzą ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego (IPMS) w Londynie. Mają one postać maszynopisu i są przechowywane w zespole Prezydium Rady Ministrów, sygn. 127. Nie były wcześniej publikowane. Zamieszczono następujące materiały:

— „Notatka informacyjna Związek Patriotów Polskich w ZSRR i krajach Środkowego Wschodu” z maja 1944 r.; jest to najważniejszy i najobszerniejszy z publikowanych doku-

---

¹ Publikacja przygotowana dzięki stypendium Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej.

² Pojęcie Bliski Wschód traktuję jako tożsame z określeniem Środkowy Wschód, którego — w ślad za terminologią brytyjską — używano powszechnie w okresie wojny.

³ Armia Polska na Wschodzie została powołana 12 IX 1942 r. z połączenia Dowództwa Wojsk Polskich na Środkowym Wschodzie, Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR i organizowanego 2 korpusu strzelców. Dowódcą APW został gen. Władysław Anders. Na przełomie czerwca i lipca 1943 r. z APW wyłoniono 2 Korpus Polski pod dowództwem gen. Andersa, który pozostał jednak dowódcą APW. 7 maja 1944 r. rozkazem Naczelnego Wodza gen. Kazimierza Sosnkowskiego Dowództwo APW zostało przekształcone w Dowództwo Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie (JWSW). Dowódcą JWSW gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz zachował jednak tytuł zastępcy dowódcy APW, pomimo że przestał podlegać gen. Andersowi. Od sierpnia do grudnia 1944 r. JWSW nosiły nazwę 3 Korpusu Polskiego, po czym powrócono do poprzedniej nazwy. JWSW zostały zlikwidowane 1947–1948. Szerzej zob. W. Biegański, *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 57–71; M. Szczurowski, *Przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942–1943*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 2002, nr 2, s. 153–185; T. Kondracki, *Jednostki Wojska na Środkowym Wschodzie 1944–1947*, „Teki Historyczne”, t. 23, 2004, s. 230–253.

⁴ Pomimo swej nazwy ZPP na Środkowym Wschodzie nie był częścią składową ZPP w ZSRR i nie podlegał jego władzom. Działał do 1 września 1946 r. Przedstawicielstwo w Teheranie, występujące oficjalnie jako Biuro Korespondencji i Poszukiwań, było natomiast komórką organizacyjną ZPP w ZSRR, podporządkowaną bezpośrednio Prezydium Zarządu Głównego.

- mentów; został przygotowany przez Wydział Informacyjny Dowództwa JWSW; w publikacji pominięto fragmenty podające ogólnie znane informacje na temat ZPP w ZSRR („ZPP na terenie ZSRR” oraz „Wnioski końcowe”);
- odpis pisma gen. Michała Tokarzewskiego–Karaszewicza, zastępcy dowódcy APW, do ministra–delegata rządu RP do spraw polskich na Wschodzie Henryka Strasburgera z 3 czerwca 1944 r.; pismo zostało załączone do „Notatki informacyjnej” przekazanej przez generała ministrowi; zawiera opinie Tokarzewskiego na temat działalności komunistów na Bliskim Wschodzie; w publikacji pominięto fragmenty powtarzające informacje zawarte w „Notatce informacyjnej”;
  - odpis odpowiedzi ministra Strasburgera z 7 czerwca na pismo gen. Tokarzewskiego; dokument opublikowano w całości;
  - pismo ministra Strasburgera do premiera Stanisława Mikołajczyka i ministra spraw zagranicznych Tadeusza Romera z 10 czerwca załączone do przesyłanych dokumentów w sprawie działalności komunistycznej; dokument opublikowano w całości.

Pominięte fragmenty tekstu zaznaczono wielokropkiem w nawiasach. Imiona i nazwiska podano zgodnie z tekstem, ewentualne błędy poprawiono w przypisach. Podkreślenia, majuskuły, rozspacjowany druk i skróty podano zgodnie z tekstem dokumentów.

Dziękuję kierownikowi Archiwum IPMS, doktorowi Andrzejowi Suchcitzowi, za wyrażenie zgody na publikację materiałów.

DTWO JEDNOSTEK WOJSKA NA ŚR. WSCHODZIE. m.p., dn. V. 1944 r.

WYDZIAŁ INFORMACYJNY

L. dz. /III/Tjn.44.

Notatka informacyjna
ZWIĄZEK PATRIOTÓW POLSKICH W ZSRR
i
W KRAJACH ŚRODKOWEGO WSCHODU

(...)

ZPP W KRAJACH ŚRODKOWEGO WSCHODU

W czasie gdy na terenie ZSRR ukształtował się już ostatecznie ZPP, a więc w r. 1943⁵, Palestyńska Komunistyczna Partia (Palestine Communist Party)⁶ utworzyła na podstawie instrukcji nadesłanej od Władz Centralnych w Moskwie⁷ tzw. Sekcję Europejską, w skład której weszły utworzone — w tym okresie — sekcje z uchodźców poszczególnych narodowości europejskich, znajdujących się na terenie Środkowego Wschodu, między innymi i Sekcja Polska.

⁵ 1 marca 1943 r. ukazał się w Moskwie pierwszy numer tygodnika „Wolna Polska”, który przedstawiał się jako organ Związku Patriotów Polskich. W rzeczywistości organizacja ta jeszcze nie istniała. ZPP został faktycznie utworzony na I Zjeździe w Moskwie 9–10 czerwca 1943 r. Przewodniczącą Zarządu Głównego była Wanda Wasilewska. Nazwa organizacji był pomysłem Stalina.

⁶ Komunistyczna Partia Palestyny powstała w 1921 r. w wyniku rozłamu w utworzonej w 1919 r. Socjalistycznej Partii Robotniczej Palestyny. W 1924 r. partia została przyjęta do Międzynarodówki Komunistycznej.

⁷ Tzn. Kominternu.

Zadaniem powyższej Sekcji Europejskiej jest:

- 1) Prowadzenie propagandy gloryfikującej ZSRR i wysiłek wojenny czerwonej armii,
- 2) podkreślanie konieczności utrzymania jak najściślejszej łączności narodów z ZSRR,
- 3) tworzenie organizacji o zewnętrznych cechach narodowych i patriotycznych z równoczesnym poleceniem, aby organizacje te zajęły zdecydowanie opozycyjne stanowisko w stosunku do swych rządów przebywających na emigracji i dobitnie podkreślały, że rządy te są agenturami angielskimi⁸.

Zadania nałożone przez Moskwę na Sekcję Europejską PCP⁹ potwierdzają raz jeszcze w sposób niedwuznaczny, że sekcja ta spełnia rolę agentury imperializmu państwowego sowieckiego.

Odnosnie Sekcji Polskiej PCP instrukcja Moskwy nakazywała dodatkowo rozwinięcie agitacji w duchu powyżej nakreślonych zadań wśród polskich oficerów przeniesionych w stan nieczynny, długoterminowo urlopowanych, zwolnionych z szeregów żołnierzy, inwalidów oraz wśród uchodźców cywilnych — spodziewano się bowiem, że grupy te z natury rzeczy będą skłonniejsze do przyjęcia szerzonych haseł i kierunków myślenia.

Kierownikiem Sekcji Polskiej w łonie Sekcji Europejskiej PCP został wyznaczony Gelbard Kalman¹⁰, żyd, były obywatel polski, przebywający od kilkunastu lat na terenie Palestyny i rozwijający tu działalność komunistyczną. Ośrodek dyspozycyjny Sekcji Polskiej znajdował się w Tel-Awiiwie, skąd kierował placówkami sekcji w Jerozolimie i Hajfie, korzystając ze współpracy dwóch przybudówek, a to:

- 1) Sekcja Oświatowa Marksistowskiego Związku Robotników w Hajfie i Tel-Awiiwie,
- 2) Komitet Nauk Społecznych przy Lidze V¹¹, dla mówiących po polsku.

Niezależnie od głównego — wyżej przedstawionego zadania — Sekcja Polska prowadziła w związku z pobytom Armii Polskiej na Wschodzie na terenie Palestyny również wywiad wojskowy i prace szpiegowskie oraz sekcję dywersyjną, zmierzającą do rozbicia spistości i rozkładu Armii Polskiej¹².

⁸ Na temat działalności KP Palestyny w tym okresie por.: raport Menachema Buchweitz z Biura Dokumentów APW z maja 1943 r., w: K. Zamorski, *Dwa tajne biura 2 Korpusu*, Londyn 1990, s. 69–77.

⁹ Palestine Communist Party.

¹⁰ Właściwie Kielman (Klemens, Kolman) Gelbard (1903–1952), ps. Bejrenherc, Ślepy; działacz komunistyczny, od 1921 r. członek Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP), członek Komitetu Dzielnicowego Komunistycznej Partii Polski (KPP) w Płońsku oraz Komitetu Okręgowego Ciechanów–Mława; wielokrotnie skazywany za działalność komunistyczną; w 1935 r. wyjechał z Polski, ostatecznie osiedlił się w Palestynie; aktywny działacz Komunistycznej Partii Palestyny; współorganizator ZPP na Środkowym Wschodzie; w 1947 r. wrócił do Polski, lecz nie prowadził tu działalności politycznej. Według informacji polskiego kontrwywiadu wojskowego Gelbard był sekretarzem komitetu KP Palestyny w Tel-Awiiwie i członkiem Komitetu Centralnego partii; na zebraniach partyjnych ostro atakował rząd polski oraz podległe mu siły zbrojne w kraju i na obczyźnie zarzucając mu „współpracę z hitlerowcami”. Zob. Archiwum Akt Nowych, Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP (dalej: AAN, HI MSZ), mf. 77, Pismo płk. dypl. Stanisława Gano, szefa Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza do MSZ z 18 III 1944 r., k. 569–570.

¹¹ Liga „V” („Victory”), organizacja palestyńska mająca na celu wspieranie wysiłku wojennego ZSRR; organizowała imprezy propagandowe i zbiórki pieniężne; formalnie niezwiązana z komunistami.

¹² Według polskich informacji w końcu października 1943 r. odbyło się posiedzenie władz KP Palestyny, na którym wydano instrukcję „ośmieszania, kompromitowania i podważania autorytetu polskiego rządu, wojska, władz polskich w Palestynie, przeciwstawiając dodatnie wyniki działalności Sowietów dla sprawy polskiej”. Uważano, że akcja ta wiąże się z wizytą Naczelnego Wodza gen. Kazimierza Sosnkowskiego na

Podobne zadania otrzymały również inne sekcje narodów europejskich PCP, których armie przebywały na terenie Środkowego Wschodu, a których wyniki doprowadziły do znanych wypadków i rozkładu w szeregach armii sojuszniczych, między innymi greckiej i jugosłowiańskiej¹³.

Podstawą pracy Sekcji Polskiej była komórka kierowana przez byłego kapitana Rosen–Zawadzkiego¹⁴, zwerbowanego jeszcze w czasie pobytu w ZSRR — w obozie jenieckim — do współpracy z NKWD, a w skład tej komórki wchodziło kilku oficerów i szeregowych nasłanych w tym celu przez NKWD do szeregów Armii Polskiej na Wschodzie¹⁵.

Bliskim Wschodzie. AAN, HI MSZ, mf. 29, Telegram szyfrowy Konsula RP w Jerozolimie Aleksego Wdziękońskiego do MSZ z 9 XI 1943 r., k. 265; ibidem, mf. 68, Pismo A. Wdziękońskiego do min. H. Strasburgera z 10 XI 1943 r., k. 46. Z kolei władze brytyjskie uzyskały informacje o planowanych przez komunistów prowokacjach wobec żołnierzy polskich. W sierpniu 1943 r. Brytyjczycy zagrozili komunistom internowaniem w przypadku podjęcia akcji antypolskiej. AAN, HI MSZ, mf. 68, Pismo Wydziału Politycznego Biura Ministra Obrony Narodowej do ministra spraw zagranicznych T. Romera z 23 IX 1943 r., k. 57.

¹³ W marcu 1944 r. doszło do buntu oddziałów armii greckiej na Bliskim Wschodzie. Powstały „komitety walki o jedność narodową”, wyrażające poparcie dla utworzonego w Grecji i kontrolowanego przez komunistów z Greckiego Frontu Wyzwolenia Narodowego (EAM) Politycznego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PEEA). Bunt przyczynił się do upadku gabinetów Emanuela Tsuderosa i Sofoklesa Venizelosa. Za aprobatą kolejnego rządu, Jeorjosa Papandreu, armia brytyjska stłumiła bunt. Ferment w oddziałach jugosłowiańskich został wywołany m.in. pogłoskami o planowanym udziale tych formacji w rzekomym ładowaniu w Dalmacji (w celu wsparcia czetników); część żołnierzy zadeklarowała podporządkowanie się Tito.

¹⁴ Kazimierz Rosen–Zawadzki (Rozen–Zawadzki, 1897–1990), żołnierz Legionów Pol. i oddziałów polskich na Syberii; uczestnik wojny polsko–sowieckiej; oficer służby stałej kawalerii, a następnie broni pancernej, m.in. wykładowca Centrum Wyszkożenia Broni Pancernej w Modlinie; IX 1939 r. kpt., zastępca dowódcy i dowódca 1 batalionu czołgów lekkich Armii „Prusy”; 1939–1941 w obozach sowieckich (Starobielsk, Pawliszczew–Bor, Griazowiec) oraz w ośrodku NKWD w Małachówce; od 1941 r. w 5 Dywizji Piechoty Armii Polskiej w ZSRR, a następnie w APW; w więzieniu 1943–1945; po wojnie plk, attaché wojskowy w Rzymie; więziony 1952–1955; następnie pracownik naukowy Wojskowego Instytutu Historycznego; autor prac z historii II wojny światowej, m.in. na temat kampanii włoskiej oraz 2 Korpusu. Według opinii Narcyza Łopianowskiego z czasów pobytu w ZSRR: „(...) człowiek wykształcony, sprytny, biorący pod uwagę swój tylko interes. Prawa ręka ppłk. Berlinga, jego najbliższy współpracownik i doradca. Bezkompromisowy w wykonywaniu planów zakreślonych przez III Międzynarodówkę”. N. Łopianowski, *Rozmowy z NKWD 1940–1941*, oprac. A. K. Kunert, Warszawa 1990, s. 81.

¹⁵ Trzon grupy stanowili oficerowie i podchorążowie rezerwy, głównie przedwojenni członkowie KPP, którzy jako jeńcy obozów sowieckich podjęli współpracę z NKWD i zostali skoncentrowani w specjalnym ośrodku w Małachówce pod Moskwą, nazywanym „willą szczęścia” (czołową postacią był tam ppłk Zygmunt Berling). Członkowie grupy na polecenie władz sowieckich opuścili ZSRR w szeregach armii dowodzonej przez gen. W. Andersa. Szerzej zob. AAN, Relacje 156, Działalność grup lewicowych w obozach jenieckich na terenie ZSRR i w Armii Andersa. Czołowymi postaciami grupy, obok K. Rosena–Zawadzkiego, byli: Romuald Gadomski (1905–1974), ochotnik WP w 1920 r.; działacz KPRP/KPP od 1922 r.; w latach 1926–1930 także jeden z czołowych działaczy Polskiej Partii Socjalistycznej–Lewicy; w latach 1931–1936 funkcjonariusz KPP w okręgach Poznań–Pomorze i Warszawa–Podmiejska oraz w okręgu lwowskim Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy; wielokrotnie skazywany za działalność komunistyczną; 1940–1941 w redakcji „Sztandaru Wolności” w Mińsku; od X 1941 r. w Armii Polskiej w ZSRR, a następnie w APW; więziony 1943–1944 w Jerozolimie i Latrun; następnie sekretarz generalny Związku Patriotów Polskich na Środkowym Wschodzie; 1945–1946 delegat Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w Palestynie; członek PPR–PZPR; 1946–1950 wicedyrektor departamentu w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (MBP); 1950–1954 wiceprezes Centralnego Urzędu Radiofonii, następnie przewodniczący Komitetu do Spraw Radiofonii „Polskie Radio”; 1954–1959 red. naczelny kolejno: „Głosu Poznań-

Likwidacja tej komórki przez organa bezpieczeństwa Armii Polskiej i przewód sądowy zakończony skazującymi wyrokami za szpiegostwo i zradę główną¹⁶ wywołały popłoch i dezorganizację w Sekcji Polskiej, zlikwidowały kontakty z wojskiem i zadały sekcji cios unicestwiający całą jej dotychczasową działalność¹⁷.

W tym czasie (luty, marzec 1944) następuje przekształcenie Sekcji Polskiej PCP w związek Patriotów Polskich na Środkowym Wschodzie jako następstwo likwidacji Sekcji Polskiej w łonie Sekcji Europejskiej i dalszych instrukcji z Moskwy.

W pierwszych dniach lutego 1944 r. została oddana do druku deklaracja ideowa ZPP na Środkowym Wschodzie. Ulotka zawierająca deklarację kolportowana była w Jerozolimie w dniach 13, 14 i 15 lutego 1944 oraz w Tel-Awiiwie w dniach 19, 20 i 27 lutego 1944.

---

skiego”, „Dziennika Zachodniego” i „Trybuny Mazowieckiej”; 1959–1965 korespondent Polskiej Agencji Prasowej (PAP) w Belgradzie; 1965–1967 zastępca red. nac. „Życia Gospodarczego”. Roman Imach (1905–1984), przed 1939 r. urzędnik Ubezpieczalni Społecznej w Warszawie; członek Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej, a od 1934 r. KPP; działacz związków zawodowych, Klubu Demokratycznego i Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej; 1939–1941 w obozach sowieckich; od 1941 r. w 5 DP armii polskiej w ZSRR, a następnie w APW; w więzieniu 1943–1946; w Polsce Ludowej urzędnik państwowy, m.in. w Ministerstwie Ziem Odzyskanych, Urzędzie Wojewódzkim w Szczecinie, Ministerstwie Administracji Publicznej i Urzędzie Rady Ministrów. Stanisław Szczypiorski (1903–1971), ekonomista, urzędnik ubezpieczeniowy; członek KPP od 1934 lub 1935 r.; działacz związków zawodowych; 1939–1941 w obozach sowieckich; od 1941 r. w 5 DP armii polskiej w ZSRR, a następnie w APW; w więzieniu 1943–1946; po wojnie pracownik instytucji ubezpieczeniowych, m.in. dyrektor oddziału warszawskiego Towarzystwa „Warta”. Franciszek Kukuliński (ur. 1915), nauczyciel, przed wojną niezwiązany z ruchem komunistycznym; 1939–1941 w obozach sowieckich; od 1941 r. w Armii Polskiej w ZSRR, a następnie w APW; w więzieniu 1943–1945; po wojnie oficer polityczny LWP 1945–1950, uczestnik walk z podziemiem niepodległościowym; następnie pracował jako urzędnik w przemyśle motoryzacyjnym w Warszawie. Wg Łopianowskiego „(...) uczciwy człowiek, lecz o słabej woli”. N. Łopianowski, op. cit., s. 81. Ludwik Tadeusz Strzałkowski (1900–1946), nauczyciel szkół powszechnych i zawodowych; ochotnik WP 1918–1920; członek KPP od 1932 r.; działacz Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP), Towarzystwa Oświaty Demokratycznej „Nowe Tory”, red. „Miesięcznika Nauczycielskiego”; 1939–1941 w sowieckiej administracji szkolnej w Białymstoku; 1941–1943 podoficer oświatowy w Armii Polskiej w ZSRR i APW; 1943–1945 więziony w Jerozolimie i Latrun; zmarł w Tel-Awiiwie.

¹⁶ Członkowie grupy zostali aresztowani we wrześniu i październiku 1943 r. Zostali osądzeni przez 13 Sąd Polowy Dowództwa APW w Jerozolimie 14–18 lutego 1944 r. Kpt. Kazimierz Rosen-Zawadzki, por. Roman Imach i ppor. Stanisław Szczypiorski zostali uznani za winnych „zbrodni działania na szkodę Siły Zbrojnej Polskiej w czasie wojny dokonanej rozmyślnie”, a ppor. Franciszek Kukuliński „winnym tej samej zbrodni dokonanej nieumyślnie”. Sąd uznał, że oskarżeni „stworzyli nielegalną organizację wyrotową, opartą o Komunistyczną Partię Palestyny” i miała ona na celu „prowadzenie wywiadu w Wojsku Polskim na Śr. Wschodzie oraz sianie fermentu i dywersji w oddziałach WP”. Imach i Szczypiorski zostali również uznani za winnych zbrodni szpiegostwa. Rosen-Zawadzki otrzymał karę dożywotniego więzienia, Imach i Szczypiorski po 15 lat więzienia, Kukuliński 2 lata więzienia. Trzej pierwsi zostali pozbawieni praw publicznych i honorowych i wydaleny z wojska, Kukuliński wdalony z korpusu oficerskiego. St. sierżant Ludwik Strzałkowski został uniewinniony (przebywał w odosobnieniu do stycznia 1945 r.), natomiast sprawę kpr. pchor. Romualda Gadomskiego przekazano do dalszego śledztwa. IPMS, A 6, Delegat Rządu RP na Wschodzie, Notatka Wydziału Wojskowego Delegata, „Sprawa kpt. Rozen-Zawadzkiego Kazimierza i towarzyszy”, L. dz. 1040/44/tjn. bd.

¹⁷ Po aresztowaniach w Palestynie kolportowano ulotki z odezwą podpisaną „Polacy — Patrioci”, potępiającą aresztowania i wzywającą do protestów w obronie uwięzionych. AAN, HI MSZ, Odezwa z X 1943, k. 47.

Wspomniana deklaracja ideowa ZPP zajmuje stanowisko:

- 1) w sprawie granic polskich,
- 2) w sprawie stosunku do „Rządu Polskiego w Londynie”,
- 3) w sprawie stosunku do ZSRR i demokracji Zachodu.

W sprawie granic wychodzi deklaracja ZPP z założenia, że „każdy naród ma niezaprzeczone prawo do swego bytu niepodległego, a sporne tereny graniczne załatwione być winny drogą przyjaznych plebiscytów”. Stwierdzając powyższe, przypomina deklaracja ideowa o nieprze-dawnionych prawach Polski do Bałtyku, Gdańska, Prus Wschodnich, Śląska i Odry.

I tak — jak wspomniana deklaracja moskiewskiego ZPP na Śr. Wschodzie¹⁸ zajmuje w tej zasadniczej dla Polski sprawie stanowisko zgodne z sowiecką racją stanu i usiłuje podważyć nienaruszalność całości terytorium Państwa Polskiego, którego granice wschodnie ustalone zostały w dobrowolnie przyjętym przez Polskę i ZSRR traktacie pokojowym ryskim z r. 1921¹⁹ i zatwierdzone umowami międzynarodowymi.

Stosunek ZPP do Rządu Polskiego w Londynie określa deklaracja zdecydowanie negatywnie — stwierdzając, że z polityką tego Rządu nie zgadza się i że nie może on reprezentować Kraju i to nie tylko dlatego, że jest oderwany od Kraju i Ziemi Ojczystej, ale i dlatego, że nie może reprezentować szerokich mas ludowych.

Po dalszych obelgach rzucanych na Rząd Polski posuwa się ZPP tak daleko, że uważa Rząd za „klin rozsadzający jedność narodów, za przeszkodę w zmiążdżeniu wroga, gdyż próbuje skierować na ślepy tor lub zahamować wyzwoleniczą walkę narodu”.

ZPP na Śr. Wschodzie i w tej dziedzinie jest zgodny z deklaracją moskiewskiego ZPP i sowiecką racją stanu, dążącą przez obalenie Konstytucyjnego Rządu Polskiego do stworzenia możliwości powołania takiego rządu, który stanąłby na stanowisku sowieckiej racji stanu, ułatwi włączenie Polski jako jednej z republik do ZSRR.

Określając stosunek ZPP do ZSRR demokracji Zachodu, deklaracja podnosi wkład ZSRR do obecnej wojny i dlatego „zapominając wzajemnie o bolesnych dniach przeszłości, chce, by sojusz nawiązany obecnie na polach bitewnych przetrwał i przeistoczył się w trwały i był gwarancją lepszego jutra”. Zapowiada dalej deklaracja „dążenie do federacji wolnych ludów”.

I w tej zatem dziedzinie poprzez mgłę i zasłonę słów widoczne jest dążenie popierania sowieckich celów strategii rewolucyjnej.

Wstęp i zakończenie deklaracji jest gloryfikacją Armii Czerwonej, Dywizji im. Tadeusza Kościuszki i nawoływaniem do „pójścia z nami”.

Miesiące luty i marzec poświęca ZPP usiłowaniom organizacyjnym, częstym zebraniom organizacyjnym kilku organizatorów z główną troską, aby ukończyć przygotowawcze czynności organizacyjne do przyjazdu delegata ZPP z Moskwy, którego przyjazdu oczekuje się w dniu 7 kwietnia 1944.

---

¹⁸ Tak w tekście. Prawdopodobnie powinno być: „jak wspomniana deklaracja moskiewskiego ZPP, ZPP na Śr. Wschodzie”.

¹⁹ Zawarty 18 III 1921 r.

W tych przygotowawczych pracach organizacyjnych biorą udział: Gelbard Kalman, dr Musiewicz Efroim, Epstein Izaak²⁰, Stefan Kirtiklis²¹, Cyrulnikow, dr Scheiner²² — wszyscy narodowości żydowskiej i obywatele palestyńscy z jedynym wyjątkiem, który stanowi osoba Stefana Kirtiklisa.

DZIAŁALNOŚĆ ZPP NA ŚR. WSCHODZIE W PALESTYNI

W pierwszych dniach kwietnia 1944 przybył do Tyberiady²³ i zamieszkał w hotelu „Heller” Staszewski Marian²⁴, zapowiedziany przez Cyrulnikowa delegat moskiewskiego ZPP²⁵. Staszewski podaje się za adwokata z Warszawy, gdzie mieszkał do wybuchu wojny polsko-niemieckiej. Nie ustalono, w jaki sposób dostał się na teren ZSRR. W Warszawie był istotnie ad-

²⁰ Izaak Epstein vel Epsztejn (Ludwik Górski, ur. 1915), przed wojną działacz Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej (KZMP) w Warszawie; od 1937 r. w Palestynie; członek KP Palestyny; współorganizator i członek zarządu ZPP na Środkowym Wschodzie; 1945–1946 kierownik konsulatu w Tel-Awiiwie; od 1946 r. pracownik MBP; 1952–1965 I sekretarz PZPR w Polskim Radio.

²¹ Stefan Kirtiklis (1890–1951), ps. Sewer; członek Polskiej Partii Socjalistycznej od 1905 r.; więziony przez władze carskie; po rozłamie w partii początkowo w PPS–Lewicy, następnie w PPS–Fracji Rewolucyjnej; 1909–1914 na emigracji w Belgii; podczas I wojny światowej działacz Polskiej Organizacji Wojskowej (komendant okręgów łomżyńskiego, radomskiego i kieleckiego); aktywny w PPS, kierował zawiązanymi z partią związkami zawodowymi pod okupacją austriacką; współorganizator Milicji Ludowej PPS 1918–1919; od 1919 r. w WP, oficer łącznikowy przy Zarządzie Cywilnym Ziem Wschodnich; uczestnik „buntu” gen. L. Żeligowskiego; następnie do 1926 r. oficer żandarmerii; 1926–1929 naczelnik Wydziału Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego w Wilnie; 1929–1930 wicewojewoda wileński; 1930–1932 wojewoda wileński; 1932–1936 wojewoda pomorski; 1936–1937 wojewoda białostocki; następnie w stanie nieczynnym, a od 1938 r. na emeryturze; 1940–1942 więziony w łagrze nad Peczorą; współorganizator i członek zarządu ZPP na Środkowym Wschodzie; od IV 1945 r. w Polsce; wicedyrektor departamentu w Ministerstwie Apropowizacji i Handlu, następnie urzędnik w Ministerstwie Ziem Odzyskanych.

²² Henryk Scheiner (ur. 1908), inżynier; od 1926 r. na emigracji we Francji; od 1935 r. w Palestynie; członek zarządu ZPP na Środkowym Wschodzie; brak bliższych informacji.

²³ Starożytna nazwa dzisiejszego miasta Tweria.

²⁴ Postaci tej nie udało się zidentyfikować.

²⁵ Archiwalia ZPP w ZSRR nie wspominają o żadnym emisariuszu, który miał organizować ZPP na Środkowym Wschodzie. Nic nie wskazuje, aby kierownictwo ZPP w ZSRR miało swój udział w powstaniu tej organizacji. Raport Zagranicznego Przedstawicielstwa ZPP w ZSRR w Teheranie z marca 1944 r. wskazuje, że było ono zaskoczone pojawieniem się ulotek firmowanych przez „Patriotów Polskich” lub „ZPP na Środkowy Wschód” i nic nie wiedziało o tej organizacji. Dopiero w lipcu człowiek przedstawiający się jako A. Katzman, żołnierz armii brytyjskiej w Iraku, przedwojenny polski komunista i oficer Brygad Międzynarodowych w Hiszpanii, przekazał przedstawicielstwu pierwsze dokładniejsze informacje na temat działalności organizacji w Palestynie (brak jest bliższych danych o tej postaci; prawdopodobnie pełnił on następnie rolę „oficera łącznikowego” między ZPP na Środkowym Wschodzie a ZPP w ZSRR). Ze sprawozdań przedstawicielstwa w Teheranie wynika, że dopiero od tego momentu ZPP w ZSRR zaczęła wspierać organizację palestyńską i utrzymywać z nią kontakt. Szczególne znaczenie miała pomoc finansowa, gdyż w końcu maja 1944 r. władze KC Palestyny uznały, że należy zawiesić finansowanie ZPP na Środkowym Wschodzie, a zadanie to powinien przejąć ZPP w ZSRR. AAN, Przedstawicielstwo KC PPR w Moskwie—Centralne Biuro Komunistów Polskich, 248/5, Listy Józefa Olszewskiego, szefa Przedstawicielstwa ZPP w Teheranie do CBKP w Moskwie z 12 III, 25 VII, 14 VIII, 7 IX 1944 r.; AAN, HI MSZ, mf. 43, Raport szefa Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza płk. dypl. Stanisława Gano dla rządu RP z 10 VII 1944 r., k. 453–454.

wokat o tym nazwisku — czy jest nim ów delegat z Moskwy, nie udało się dotychczas ustalić. Staszewski przybył do Palestyny za sowieckim paszportem zagranicznym z Kairu, za wizą angielską.

Staszewski po odbyciu szeregu rozmów ustalił następujący skład zarządu ZPP na Palestynę:

- 1) Staszewski Marian
- 2) Kirtiklis Stefan
- 3) Strzałkowska Maria²⁶
- 4) dr Musiewicz Efroim.

Zarząd w powyższym składzie²⁷ zamierza Staszewski zalegalizować u właściwych władz palestyńskich jako filię Związku Patriotów Polskich w Moskwie.

Aktywność organizacji ZPP w Palestynie zamierza Staszewski wzmóc przez uruchomienie referatu poszukiwania rodzin w ZSRR i niesienia im pomocy. Poza tym zamierza on zająć się rejestracją sympatyków ZPP oraz rejestrowaniem osób, które chciałyby powrócić do tej części Kraju, która jest okupowana przez Armię Czerwoną.

Metodą oddziaływania na Polaków ma być nadal propaganda szeptana oraz wydawnictwo biuletynu *Wolnej Polski*²⁸ i jego kolportażu.

²⁶ Maria Strzałkowska (1898–?) z domu Wallmoden, żona Ludwika Strzałkowskiego, nauczycielka szkół powszechnych i zawodowych; przed wojną zbliżona do środowisk komunistycznych; działaczka ZNP; 1939–1941 dyrektor szkoły sowieckiej w Białymstoku; po wojnie działaczka PPR–PZPR, pracownik szkolnictwa i aparatu partyjnego.

²⁷ Inny skład zarządu podaje sprawozdanie z działalności ZPP na Środkowym Wschodzie dla władz ZPP w ZSRR:

1. Izaak Epstein
2. Stefan Kirtiklis
3. Henryk Scheiner
4. Aleksander (Israel) Zatorski (1901–1984), w okresie międzywojennym działacz kolejno: „Cukunftu”, „Komcukunftu”, Związku Młodzieży Komunistycznej (członek Sekretariatu KC), KPP, Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom (MOPR) w Polsce (I sekretarz KC), Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (sekr. okręgu wileńskiego); od 1936 r. na emigracji w Szwajcarii; 1939–1941 w Rumunii; od 1941 r. w Palestynie; 1944–1947 korespondent Polpress–PAP w Jerozolimie; po powrocie do Polski pracował m.in. w PAP, był wykładowcą Akademii Sztabu Generalnego i Wojskowej Akademii Politycznej oraz pracownikiem naukowym Polskiej Akademii Nauk; autor prac m.in. o udziale Polaków w rewolucji październikowej i wojnie domowej w Rosji.
5. Stanisław Grosbart (Stanisław Brodzki, ur. 1916), działacz KZMP w Krakowie oraz komunistycznych organizacji młodzieżowych w Austrii i Szwajcarii; podczas II wojny światowej w Szwajcarii, Mozambiku i Palestynie; 1946–1947 attaché prasowy w Jerozolimie; w Polsce od 1948 r. jeden z czołowych publicystów „Głosu Ludu”, a następnie „Trybuny Ludu” (szef działu ideologicznego).

Sprawozdanie pochodzi z września 1944 r. Nie wiadomo, czy od początku skład władz był taki sam. Wiele jednak na to wskazuje, ponieważ sprawozdanie nie wspomina o zmianach w składzie zarządu. Zob. AAN, Związek Patriotów Polskich, 216/25, Sprawozdanie z pracy ZPP na Środk[owym] Wschodzie [przygotowane przez zarząd organizacji i wysłane przez A. Katzmana do ZG ZPP w ZSRR 30 IX 1944 r.], k. 9–14. Por. H. Zatorska, *Spoza smugi cienia. Wspomnień ciąg dalszy*, Kraków–Wrocław 1985, s. 89–177 (jest to najobszerniejsza publikowana relacja wspomnieniowa dotycząca działalności ZPP na Środkowym Wschodzie).

²⁸ „Biuletyn Wolnej Polski”, organ ZPP na Środkowym Wschodzie, tygodnik wydawany od marca 1944 r. do maja 1947 r. Redaktorami pisma byli: Stefan Kirtiklis i Marek Thee (ur. 1918) – III–IV 1944, Aleksander Zatorski — V–XII 1944, Stanisław Brodzki — I 1945–V 1947.

Drugi członek zarządu Kirtiklis Stefan, usunięty ze służby za nadużycia były wyższy urzędnik państwowy polski, przejawia istotnie coraz mniejszą działalność i przebywa bądź w Jerozolimie, bądź w Tel–Awiwie, bądź odwiedza poszczególne kibuce²⁹. Kontaktuje się on z inż. Scheiner, u którego w czasie pobytu w Jerozolimie zatrzymuje się, z Epszteinem Izaakiem Tel–Awiwu, z[e] Skoczyło Władysławem, sympatykiem ZPP Tel–Awiwu i z Zyska Wacławem, kryminalistą, byłym marynarzem, również sympatykiem ZPP.

Trzecia osoba zarządu, Strzałkowska Maria, żona starszego sierż. Ludwika Strzałkowskiego, zamieszkała w internacie dla kobiet w Jaffie, przejawia dość ożywioną działalność, głównie w poszukiwaniach za swym mężem, znajdującym się obecnie w szpitalu na terenie Egiptu³⁰. Również córka jej Jasna Strzałkowska³¹ używana jest do pracy w ZPP i podejrzewa się ją, że rozrzuciła na terenie szkoły, do której uczęszcza, ulotki ZPP. Wspomniana rodzina Strzałkowskich znana jest z terenu Polski jako sympatyzująca z komunistycznym ruchem na wschodnich terenach Kraju³² — przy czym członkowie tej rodziny są bezwyznaniowii.

Do działaczy, względnie sympatyków, na terenie Palestyny należy zaliczyć również:

1) Zbrojewicz Jan zam. Rehovoth, zwolniony z czynnej służby wojskowej z powodu złego stanu zdrowia, były pracownik Kolei Państwowych, który oddał się w czasie okupacji Lwowa już w r. 1939 na usługi NKWD.

2) Adler Ida zamieszkała w Tel–Awiwie, zatrudniona w Sekretariacie Komitetu Uchodźców Polskich,

3) Pietrzak, zamieszkały w Tel–Awiwie, były radny m. Łodzi,

4) Kukiel Wincenty, uchodźca cywilny,

5) Olszewski, niezwyfikowany oficer, członek Związku Ogólnego b. Żołnierzy,

6) Brull Maksymilian, członek Związku Ogólnego b. Żołnierzy,

7) Janecki, obywatel palestyński.

OCENA DZIAŁALNOŚCI ZPP NA TERENIE PALESTYNY

Akcja ZPP na terenie Palestyny nie znalazła zwolenników ani wśród wojska, ani wśród uchodźstwa cywilnego, które zdecydowanie odrzucają usiłowania pozyskania sympatii dla zadań ZPP. Tak wojsko, jak i Polacy zagnani do Palestyny wypadkami wojennymi stoją na stanowisku, że akcja wywrotowa tej organizacji rozbija jedność Narodu, jest nie tylko zgubna dla interesów Polski, ale i wysiłku wojennego demokracji Zachodu. Przebywający na terenie Palestyny Polacy poznali przeważnie stosunki w Rosji Sowieckiej i perfidię propagandy sowieckiej. Ciężkie doświadczenia wyniesione z Sowietów przekazali dalej tym rodakom, którzy bezpo-

²⁹ Kirtiklis starał się usilnie o przerzut do ZSRR. Działania podejmowane w tej sprawie przez ZPP w ZSRR nie przyniosły jednak rezultatu. Kirtiklis wyjechał do Moskwy dopiero w końcu 1944 r., a w kwietniu 1945 r. przybył do Warszawy. AAN, ZPP, 216/69, List S. Kirtiklisa do „generała” (Z. Berlinga), Tel–Awiw, 27 IV 1944 r., k. 5.; AAN, Przedstawicielstwo KC PPR w Moskwie –CBKP, 248/5, Listy J. Olszewskiego z 14 VIII i 7 IX 1944 r.

³⁰ Strzałkowski został tam przeniesiony z obozu w Latrun, w którym przebywał po procesie w lutym 1944 r.

³¹ Ur. w 1932 r.

³² Informacje nieprecyzyjne. Strzałkowski był działaczem KPP. Strzałkowsky przed wojną mieszkali i pracowali w Warszawie (L. Strzałkowski przez pewien czas w innych miejscach w Polsce Centralnej, m.in. w Łodzi). W latach 1939–1941 pracowali w sowieckim szkolnictwie w Białymstoku.

średnio Rosji nie znają i uświadomili ich o tym, co naocznie widzieli i osobiście słyszeli. Fakt powstania na terenie Palestyny ZPP, o którego istnieniu na terenie ZSRR powszechnie już wiadano, wywołał w pierwszych tygodniach zaciekanie. Niemniej zdecydowanie wrogi stanowisko wszystkich Polaków do ZPP dało się od razu odczuć. Żołnierze i uchodźcy nie przyjmowali wpychanych im do rąk ulotek i biuletynów ZPP, względnie oddawali je władzom bezpieczeństwa. Ten stan rzeczy zmusił działaczy ZPP do przesyłania swoich wydawnictw za pośrednictwem poczty palestyńskiej pod znanymi sobie adresami osób wojskowych i cywilnych, odbiorcy jednak oddawali przesyłki pocztowe polskim władzom bezpieczeństwa. Ta postawa adresatów zmusiła działaczy ZPP do chwycenia się metody podrzucania swoich wydawnictw, jak to miało miejsce HMS Canopus³³ w Aleksandrii, gdzie jeden z oficerów znalazł na swym łóżku ulotkę datowaną z Palestyny z września 1943, podpisaną: „Polacy Patriotci — Antyfaszyści”³⁴.

Jedno niewątpliwie ZPP zdołał osiągnąć, a mianowicie obudzić zainteresowanie Związkiem Patriotów. O ZPP mówi się, pisze się, wytwarzając złudzenie, że organizacja ta jest silniejsza, niż jest nią w rzeczywistości.

Niemniej nie należy nie doceniać tej organizacji, gdyż ustaliwszy raz, że jest ona agenturą sowiecką, dążącą do urzeczywistnienia państwowych interesów Rosji Sowieckiej i celów wynikających ze strategicznych założeń rewolucji październikowej — należy czujnie baczyć na każdy przejaw działalności ZPP, gdyż jest on zawsze i niezmiennie odbiciem zamierzeń Moskwy.

DZIAŁALNOŚĆ ZPP NA ŚR. WSCHODZIE NA TERENIE IRANU

W ostatnich dniach lutego przybyła do Teheranu delegacja Związku Patriotów Polskich z ZSRR³⁵ w następującym składzie:

- 1) Matwine Władysław³⁶ (nazwisko prawdopodobnie fikcyjne)
- 2) Olenwin³⁷ (nazwisko prawdopodobnie fikcyjne).

³³ HMS — His Majesty's Ship (Okręt Jego Królewskiej Mości) — oznaczenie okrętów brytyjskiej marynarki wojennej. HMS „Canopus” nie był jednak okrętem, lecz bazą lądową Royal Navy w Aleksandrii, odgrywającą rolę obozu przejściowego dla przybyłego personelu.

³⁴ Tekst ulotki zob. AAN, HI Ministerstwo Informacji i Dokumentacji (dalej MID), mf. 52, k. 522.

³⁵ 25 lutego 1944 r. Wanda Wasilewska poinformowała Prezydium ZG ZPP o wyjeździe przedstawicieli organizacji do Teheranu. AAN, ZPP, 216/9, Protokół posiedzenia Prezydium ZG ZPP 25 II 1944 r. w Moskwie, k. 5.

³⁶ Władysław Matwin (ur. 1916), przed 1939 r. działacz KZMP w Poznaniu; 1936–1938 na emigracji w Czechosłowacji; 1939–1941 we Lwowie, Doniecku i Dnieprodzierżyńsku (pracował jako robotnik); 1941–1942 w batalionach budowlanych (strojtatalionach) Armii Czerwonej; 1943–1944 oficer polityczny 1 DP im. T. Kościuszki; 1944–1945 w przedstawicielstwie ZPP w Teheranie; 1945–1946 I sekretarz i radca ambasady w Moskwie; 1947–1949 I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR we Wrocławiu; 1948–1964 członek KC PZPR; 1949–1952 przewodniczący ZG Związku Młodzieży Polskiej; 1952–1954 I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR; 1954–1957 red. nac. „Trybuny Ludu”; 1955–1963 sekretarz KC PZPR; jeden z przywódców tzw. grupy puławskiej; 1957–1963 I sekr. KW PZPR we Wrocławiu; od 1957 r. odsuwany od wpływów w kierownictwie partii; od 1963 r. poza aparatem partyjnym; 1966–1968 dyrektor Centralnego Ośrodka Doskonalenia Kadr Kierowniczych; następnie m.in. główny projektant Instytutu Maszyn Matematycznych i dyrektor Zjednoczenia Informatyki.

³⁷ Józef Olszewski (właśc. Major Józef Szpecht, 1916–2002), od 1930 r. działacz KZMP w Łodzi, od 1935 r. w KPP w Toruniu.; więziony za działalność komunistyczną; 1941–1945 członek WKP(b); pracow-

3) Kobieta nieustalonego nazwiska³⁸, używająca często munduru oficera (podporucznika) wojska zorganizowanego przez Berlinga³⁹.

Delegacja ta otworzyła przy ulicy Szach Reza w Teheranie biuro pod szyldem „Związek Patriotów Polskich w ZSRR — Biuro Poszukiwań i Korespondencji”⁴⁰. Szyld zaopatrzony jest w zmieniony herb Państwa Polskiego, a mianowicie w Orła Białego pozbawionego korony.

Delegaci Związku Patriotów Polskich w ZSRR zapowiedzieli następujący program swej działalności:

1) Pośredniczenie w nawiązywaniu łączności z Polakami w ZSRR, poszukiwanie osób i korespondencja.

2) Wysyłanie paczek dla rodzin pozostałych w ZSRR.

3) Pomoc finansowa i wypłata zasiłku dla rodzin żołnierzy Berlinga oraz wypłata zapomóg dla rodzin osób, które zginęły w masowym mordzie w lesie katyńskim.

4) Prowadzenie propagandy na rzecz ZPP i wojsk Berlinga przez wyświetlanie filmów, rozpowszechnianie literatury i organizowanie wystaw.

5) Przygotowanie reewakuacji uchodźców do Polski, przy czym sugeruje się już obecnie konieczność pozostania ich w Iranie, aby szybciej można ich było przerzucić do Polski⁴¹.

Członkowie delegacji ZPP kontaktują się stale z Poselstwem Sowieckim w Teheranie i podtrzymują żywe stosunki towarzyskie z oficerami Armii Czerwonej.

W Biurze Poszukiwań i Korespondencji interesanci przyjmowani są uprzejmie, a członkowie delegacji przedstawiają się im za członków społeczeństwa polskiego. Nie sugeruje się interesantom wstępowania do ZPP, a natomiast daje się im do wypełnienia i podpisu formularz,

nik Komunistycznej Międzynarodówki Młodzieży (KIM); od 1942 r. w rozgłośni im. T. Kościuszki, następnie w ZPP; szef Zagranicznego Przedstawicielstwa ZPP w Teheranie w 1944 r.; chargé d'affaires i I sekretarz ambasady w Moskwie w 1945 r.; 1945–1948 dyrektor Departamentu Politycznego MSZ; 1948–1949 ambasador w Czechosłowacji; 1949–1950 I sekretarz KW PZPR w Poznaniu; 1950–1957 w Katowicach; 1957–1964 kierownik Wydziału Ekonomicznego KC PZPR; 1964–1968 zastępca przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów.

³⁸ Malina Kraszewska, w 1944 r. była także instruktorem Wydziału Krajowego ZG ZPP; brak bliższych danych.

³⁹ Zygmunt Berling (1896–1980), podczas I wojny światowej żołnierz Legionów Polskich; od 1918 r. w WP, m.in. dowódca 6 i 4 pułku piechoty; przeniesiony w stan spoczynku w 1939 r. w stopniu ppłk. dypl.; 1939–1941 w obozach w Starobielsku, Pawliszczewie–Borze, Griazowcu i „willi szczęścia” w Małachówce; podjął współpracę z władzami sowieckimi; w Armii Polskiej w ZSRR szef sztabu 5 DP i dowódca bazy ewakuacyjnej w Krasnowodsku; zdezerterował w 1942 r.; 1943–1944: dowódca 1 dywizji piechoty im. T. Kościuszki, 1 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, Armii Polskiej w ZSRR, 1 Armii LWP, zastępca Naczelnego Dowódcy LWP; 1948–1953 komendant Akademii Sztabu Generalnego; 1953–1956 wiceminister Państwowych Gospodarstw Rolnych.

⁴⁰ Przedstawicielstwo w Teheranie było nadzorowane przez gen. NKWD Georgija G. Żukowa, „opiekuna” polskich formacji wojskowych w ZSRR, i Centralne Biuro Komunistów Polskich (CBKP). Placówkę finansował Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych ZSRR (Narkomindiel). Na polecenie Władysława Mołotowa w 1944 r. wyasygnowano na działalność komórki równowartość 75 tys. rubli. AAN, ZPP, 216/24, Rozporządzenia W. Mołotowa nr 6728 z 26 III 1944 r., k. 11, nr 14249 z 9 VII 1944 r., k. 46, nr 20103 z 18 X 1944 r., k. 76. Zob. też A. Głowacki, *Struktura i działalność centralnych władz Związku Patriotów Polskich w ZSRR (1943–1946)*, „Z dziejów rozwoju państw socjalistycznych” 1983, nr 2, s. 171–172.

⁴¹ Według informacji Poselstwa RP w Teheranie wśród polskiego wychodźstwa pojawiły się pogłoski, że po przekroczeniu przez armię Berlinga linii Curzona przedstawicielstwo ZPP w Teheranie rozpocznie wydawanie paszportów uprawniających do powrotu na „wyzwolone” tereny. AAN, HI MSZ, mf. 76, Telegram szyfrowy Poselstwa RP w Teheranie do MSZ z 30 III 1944 r., k. 691–692.

który ma ułatwić odszukanie poszukiwanych. Od interesantów starają się członkowie delegacji zebrać informacje dotyczące niezaspokojonych potrzeb uchodźców, przyczyny ich niezadowolenia itp.

W rozmowach na tematy polityczne przedstawiają zorganizowanie ZPP w ZSRR jako konieczne następstwo niepoczytalnej polityki Rządu Polskiego, która doprowadziła do zerwania stosunków dyplomatycznych z ZSRR i do pozostawienia ludności polskiej własnemu losowi w Sowietach. Starają się również poderwać zaufanie ludności polskiej do Poselstwa Polskiego w Teheranie, do polskich placówek konsularnych, krytykują działalność władz, ich rzekomo nieudolność, nadmierną ilość urzędników i ich wysokie rzekomo uposażenie.

W sprawie stosunków polsko-sowieckich utrzymują delegaci kategorycznie, że z obecnym Rządem Polskim w Londynie rząd sowiecki nie nawiąże stosunków dyplomatycznych. Zapowiadają natomiast, że po przekroczeniu przez Armię Czerwoną linii Curzona⁴² nastąpi utworzenie „nowego” rządu polskiego⁴³.

Metoda działania wyżej scharakteryzowana zmierza do zdobycia sympatii Polaków w Teheranie dla celów, które sobie ZPP postawił, i do ujęcia ich sobie przez oddanie usług rzeczywiście dla wielu uchodźców cennych w nawiązaniu łączności z rodzinami pozostałymi w ZSRR.

Działalność propagandową rozwija organizacja ZPP za pomocą agitacji szeptanej, prasy miejscowej, kolportażu pism „Wolna Polska” i „Nowe Widnokregi”⁴⁴ wydawanych w Moskwie,

⁴² George Nathaniel Curzon (1859–1925), polityk brytyjski; minister spraw zagranicznych 1919–1925. 8 XII 1919 r. Rada Najwyższa Konferencji Pokojowej ustaliła tymczasową linię, na zachód od której Polska mogła organizować administrację (zbliżoną do wschodniej granicy b. Królestwa Polskiego, przebiegającą na wschód od Białegostoku i wzdłuż linii Bugu); na konferencji w Spa 10 lipcu 1920 r. premier David Lloyd George uznał przyjęcie linii z 8 XII 1919 r. jako przyszłej granicy polsko-sowieckiej za warunek brytyjskiej mediacji pokojowej; po przyjęciu warunku brytyjskiego przez premiera Władysława Grabskiego, min. Curzon 11 lipca zaproponował Rosji Sowieckiej rozpoczęcie rokowań z Polską, przedstawiając przedłużoną wersję linii (pozostawiała po stronie sowieckiej Galicję Wschodnią). Propozycja została odrzucona przez stronę sowiecką.

⁴³ Interesujące jest porównanie tych opinii z relacją posła RP w Teheranie Karola Badera, przygotowaną na podstawie rozmów „wysłannika” poselstwa z W. Matwinem. „(...) zapewnia [Matwin], iż żadnej tu polityki nie robi i robić nie będzie. Zastrzega się też stanowczo przeciw komunizmowi”. Według Badera delegaci ZPP „wykazują dużo powściągliwości, a nawet wręcz nieśmiałości. (...) Wszystkie wynurzenia Matwina są w konsekwencji politycznie bardzo ostrożne”. AAN, HI MSZ, mf. 80, Wyciągi z pism K. Badera do MSZ z 27 IV i 5 V 1944 r., k. 24. Bader zauważał również, że delegaci są „bardzo inteligentni i kulturalni, starannie dobrani. Głoszą wszystkim dookoła, że z komunizmem nie mają nic wspólnego. Główna furia ich ataków i krytyki kieruje się przeciwko sanacji. W sprawie granic są mocno wstrzemięźliwi. Głoszą tylko konieczność przesuwania granic naszych w stronę zachodnią, przy czym argumentują często autorytetem Dmowskiego i w ogóle zdradzają sposób i styl myślenia zachodnich Polaków. „Bête noire” [przedmiotem antypatii — J. P.] jest generał Anders i także Wódz Naczelny [gen. Kazimierz Sosnkowski — J. P.], choć w mniejszym stopniu”. Ibidem, List K. Badera do min. spraw zagr. T. Romera z 4 V 1944 r., k. 30–31.

⁴⁴ „Wolna Polska” — tygodnik, główny organ ZPP w ZSRR, wydawany III 1943–VIII 1946; faktycznymi redaktorami byli: Jerzy Borejsza, Jerzy Pański, Roman Juryś. „Nowe Widnokregi” — miesięcznik, a następnie dwutygodnik wydawany I 1941–I 1946; w Moskwie (I 1941–X 1941, do VI 1941 redakcja we Lwowie), Kujbyszewie (V 1942–III 1943), Moskwie (III 1943–I 1946); pismo zostało utworzone przez prosowiecką grupę literatów skupioną wokół W. Wasilewskiej jako periodyk Związku Pisarzy Sowieckich; w okresie ZPP faktycznym redaktorem pisma był Alfred Lampe. Już wiosną 1943 r. prasa ZPP, a zwłaszcza „Wolna Polska”, była kolportowana w Iranie. Początkowo prasa ZPP była zdecydowanie zwalczana przez cenzurę brytyjską w Iranie. Jednak część nakładu była kolportowana przez pracowników ambasady sowieckiej w Teheranie, sprowadzających prasę pocztą dyplomatyczną. W okresie działalności przedstawi-

a redagowanych przez Wandę Wasilewską⁴⁵, książek w języku polskim, wydawanych przez Państwową Instytucję Wydawniczą w ZSRR, przez urządzenie wystawy fotograficznej, obrazującej akcję bojową armii Berlinga i zdobywanie klientów dla Biura Poszukiwań i Korespondencji.

Delegaci usiłowali — bezskutecznie — nawiązać osobisty kontakt z p. Szewczykiem⁴⁶, z-cą delegata Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej i p. Gronkowskim Leonem, kierownikiem Działu Zaopatrywania Delegatury tegoż Ministerstwa.

OCENA DZIAŁALNOŚCI ZPP NA TERENIE IRANU

Ogół oficerów w stanie nieczynnym, względnie długoterminowo urlopowanych przebywających w Teheranie odniósł się do akcji ZPP zdecydowanie negatywnie, tak że zanotowano jako sympatyków tej organizacji zaledwie dwóch oficerów, a to:

---

cielstwa ZPP rozprowadzono prasę poprzez instytucje irańskie (według polskich informacji współpracujące z wywiadem sowieckim) oraz przy pomocy karnie wydalonych z wojska Polaków. AAN, HI MSZ, mf 27, Raport prasowo-obszerny attaché prasowego Poselstwa RP w Teheranie Jerzego Lenczowskiego za okres 16 V–12 VI 1943 r. z 13 VI 1943 r., k. 929–930; Raport prasowo-obszerny z 19 VII 1943 r. za okres 13 VI–28 VI 1943 r., k. 912; AAN, HI MID, mf. 50, Depesza Poselstwa RP w Teheranie z 2 VI 1943 r., k. 52, ibidem, Depesza z Teheranu dla min. informacji S. Kota i min. spraw wewnętrznych W. Banaczyka z 8 VIII 1944 r., k. 174.

⁴⁵ Wanda Wasilewska (1905–1964), działaczka socjalistyczna i komunistyczna, pisarka, publicystka; 1935–1937 członek Rady Naczelnej PPS; działaczka ZNP; po 1939 r. czołowa postać orientacji prosowieckiej; od 1940 r. deputowana do Rady Najwyższej ZSRR; od 1941 r. red. „Nowych Widnokręgów”; oficer polityczny Armii Czerwonej; 1943–1946 przew. ZG ZPP; 1944 wiceprzew. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego; po wojnie pozostała w ZSRR.

⁴⁶ Artur Szewczyk (1905–1973), przed 1939 r. czołowy działacz PPS w Łodzi, m.in. przew. Okręgowego Komitetu Robotniczego; 1939 wiceprezydent Łodzi; 1939–1942 więziony w ZSRR, następnie przebywał w Iranie; po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii; jeden z wybitniejszych działaczy PPS na obczyźnie, m.in. przewodniczący Centralnego Komitetu Zagranicznego PPS i członek Tymczasowej Rady Jedności Narodowej. W rzeczywistości 6 IV 1944 r. J. Olszewski rozmawiał z Szewczykiem. Według informacji posła Badera rozmowa miała charakter prywatny i nie odbywała się w lokalu Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej (informację o wizycie przedstawiciela ZPP w Delegaturze podał delegat MSW w Teheranie Jerzy Górszczyk). AAN, HI MSZ, mf. 80, Telegram szyfrowy K. Badera do MSZ z 7 IV 1944 r., k. 28; ibidem, Telegram szyfrowy ministra H. Strasburgera do MSZ z 9 IV 1944 r., k. 26; ibidem, Telegram szyfrowy MSZ do ministra H. Strasburgera z 15 IV 1944 r., k. 25. Według sprawozdania J. Olszewskiego: „Szewczyk kategorycznie oświadczył mi, że jest wrogo nastawiony wobec naszego ruchu, że żadnych rozmów ani oficjalnych, ani nieoficjalnych z nami prowadzić nie będzie, gdyż rozmowy prowadzić może tylko legalny rząd polski w Londynie (...). Wobec tego skierowałem rozmowę na sprawę pomocy dla Polaków w Iranie. Szewczyk oświadczył, że Polacy tutejsi są doskonale zaopatrzeni, ale że delegatura Min. Opieki chciałaby bardzo pomóc Polakom w Rosji (...). Powiedział mi, że gdyby sprawa paczek była aktualna, to można by się porozumieć z Polskim Czerwonym Krzyżem. (...) Nie dałem wprost odmownej odpowiedzi, ale powiedziałem, że ta sprawa (...) należy do zarządu gł. ZPP w Moskwie. (...) starałem się rozmawiać tak, ażeby on nie odniósł wrażenia, że składamy mu jakąkolwiek ofertę”. Według Olszewskiego po tej rozmowie Szewczyk, delegat Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej Franciszek Hałuch i płk armii brytyjskiej Alexander Ross udali się do obozu polskiego i ostrzegli uchodźców, że „przyjechali tutaj agenci moskiewscy, którzy prowadzą agitację pod płaszczykiem biura poszukiwań”. AAN, Przedstawicielstwo KC PPR w Moskwie — CBKP, 248/5, List J. Olszewskiego do CBKP, data niejasna (prawdopodobnie informacje o spotkaniu z Szewczykiem stanowiły uzupełnienie do listu z 5 III 1944 r. wysłanego znacznie później), k. 18.

1) kpt. stanu spoczynku Szczyrba Stanisław, który ujawnił już swe prosowieckie sympatie w obozie jeńców w Kozielsku i Griazowcu.

2) Mjr lek. dr Banasz Artur⁴⁷, niepowołany do czynnej służby wojskowej lekarz szpitala cywilnego w Teheranie. Przed wojną na terenie m. Łodzi był działaczem komunistycznym i z powodu swych wystąpień wyrotowych i antypaństwowych był już sądownie karany. W czasie pobytu w Rosji Sowieckiej pracował pierwotnie jako lekarz w okupowanym Lwowie, a następnie w Armii Czerwonej, na której usługach pozostaje do dnia dzisiejszego.

Ludność cywilna dość licznie skupiona na terenie Iranu odnosi się również do ZPP zdecydowanie negatywnie, mimo że pierwsze kroki ZPP wzbudziły zrozumiałe zaciekawienie w związku z nadzieją, że może tą drogą będzie można uzyskać wiadomości o pozostałych w Rosji Sowieckiej rodzinach⁴⁸.

DZIAŁALNOŚĆ ZPP NA ŚR. WSCHODZIE NA TERENIE EGIPTU

Na terenie Egiptu nie stwierdzono organizacyjnej działalności ZPP. Są jedynie poszlaki, że ZPP usiłuje zapewnić sobie kontakt z wojskiem przebywającym na terenie tego państwa. W Cairo stwierdzono kolportaż pism „Wolna Polska” i „Nowe Widnokreśli” wychodzących w Moskwie — oraz wydawnictw ZPP w ZSRR jak np. broszury pt. „Działalność V Kolumny na emigracji” opracowanej przez Stefana Jędrzychowskiego⁴⁹, jednego z działaczy ZPP w Moskwie. (...)

SZEF WYDZIAŁU INFORMACYJNEGO

/-/ ŁUSZCZYŃSKI kapitan⁵⁰.

Odpis

DTWO ARMII POLSKIEJ NA WSCHODZIE

M. p. dnia 3 VI 1944 r.

L. dz. 833 /Inf/ Tjn. 44

ZPP — informacje

⁴⁷ Artur Banasz (1884–1961), lekarz, działacz Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy w Łodzi, uczestnik I wojny światowej i rewolucji październikowej; 1919–1920 w WP; w okresie międzywojennym lekarz szpitali łódzkich i Kasy Chorych; od 1925 r. działacz Czerwonej Pomocy (MOPR); od 1928 r. w KPP; 1941–1943 w Armii Czerwonej; w Teheranie 1943–1946; po wojnie lekarz w Łodzi, członek PPR–PZPR.

⁴⁸ Podobną opinię wyraża opracowanie przygotowane przez Referat Bliskiego Wschodu MSZ, na podstawie informacji placówek cywilnych i wojskowych. AAN, HI MSZ, mf. 80 Notatka z 1944 r. (prawdopodobnie z maja), k. 66.

⁴⁹ Stefan Jędrzychowski (1910–1996), prawnik, ekonomista; przed 1939 r. w redakcji komunizującego pisma wileńskiego „Po prostu”; od 1940 r. deputowany do Rady Najwyższej ZSRR; od 1943–1944 jeden z czołowych działaczy ZPP w ZSRR; członek PPR od 1944 r., w KC PPR–PZPR 1945–1975, członek Biura Politycznego 1956–1971; 1944 kier. Resortu Informacji i Propagandy i przedstawiciel PKWN w Moskwie; 1945 przedstawiciel Rządu Tymczasowego w Paryżu; 1945–1947 min. handlu zagranicznego i żegluga; 1951–1956 wicepremier; 1956–1968 przew. Komisji Planowania przy Radzie Ministrów; 1968–1971 min. spraw zagr.; 1971–1974 min. finansów.

⁵⁰ Kpt. Zygmunt Łuszczyński (1898–?), przed 1939 r. komisarz Policji Państwowej, naczelnik Urzędu Śledczego Komendy Wojewódzkiej PP w Brześciu; jeńiec obozów sowieckich, następnie szef Oddziału II sztabu 6 DP „Lwów”.

PAN MINISTER DELEGAT RZĄDU RP NA WSCHODZIE⁵¹
Cairo

W powołaniu się na rozmowę Pana Ministra w dniu 28 maja br. z kpt Łuszczynskim, w załączeniu przesyłam notatkę informacyjną dotyczącą ZPP na Środkowym Wschodzie.

Niezależnie od całokształtu sprawy omówionej w tej notatce pozwolę sobie podzielić się z Panem Ministrem uwagami, które nasuwają mi się w wyniku obserwacji działalności ZPP na obszarze Iranu, Palestyny i Egiptu. Uwagi te niewątpliwie znajdą potwierdzenie po skonfrontowaniu ich z innymi materiałami.

Celem powstania ZPP na terenie Środkowego Wschodu było nie tyle urabianie opinii publicznej wśród Polonii w kierunku przychylnym dla Rosji — co z góry musiało być skazane na niepowodzenie — ile stworzenie chociażby najmniejszego pozorów, że tacy zwolennicy istnieją i że idą na współpracę z Rosją sowiecką.

Cel ten został osiągnięty. Weźmy dla przykładu Palestynę. Wychodzi tam biuletyn „Wolnej Polski”, o Związku Patriotów mówi się wiele, mówi o nim i pisze Moskwa, pisze własna prasa, wydaje się specjalny biuletyn pt. „Warta” dla zwalczania ZPP, daje się wyraz opinii publicznej w różnych uchwałach organizacji społecznych, przeciwdziała się przez Komitety uchodźcze, wydaje się nawet fikcyjny, nieudany numer „Wolnej Polski” — co wszystko podnosi i wyolbrzymia znaczenie ZPP.

I tu, moim zdaniem, popełniono duży błąd taktyczny, przeceniając znaczenie ZPP i dostarczając w ten sposób akcji sowieckiej duży i nie pozbawiony ciężaru gatunkowego materiał propagandowy.

Jak wygląda stan faktyczny. Twierdzę, że niepoważnie. ZPP nie zdołał zaagitować większej ilości członków spośród Polaków, do ZPP należy pewna ilość członków dawnej KPP lub Palestyńskiej Komunistycznej Partii, narodowości żydowskiej, obywateli Palestyny, jedyny Polak, rzekomo szczerze „nawrócony” na komunizm, Kirtiklis, nie jest w stanie dobrać choćby drugiego Polaka do zarządu ZPP. Rozłam, a następnie reorganizacja Palestyńskiej Komunistycznej Partii⁵² nie ułatwia Kirtiklisowi pracy, a usiłowania Staszewskiego, rzekomego wysłannika z Moskwy, zorganizowania jej jak dotąd nie odnoszą skutku. Nie przeszkadza to mu jednak do wydawania dość regularnie biuletynu „Wolnej Polski”, co zresztą nie jest rzeczą trudną, gdyż większość materiału pochodzi bądź z nasłuchu radiowego stacji „Kościszko”⁵³, bądź z przedruków prasy sowieckiej lub „patriotycznej”.

---

⁵¹ Henryk Leon Strasburger (1887–1951), ekonomista, polityk, dyplomata; 1918–1923 m.in. wiceminister i kierownik Ministerstwa Przemysłu i Handlu; członek delegacji polskiej w czasie rokowań w Rydze 1920–1921; 1923–1924 wiceminister spraw zagranicznych; 1924–1932 Komisarz Gen. RP w Gdańsku; 1933–1939 przewodniczący Rady Naczelnej Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów („Lewiatan”); od 1937 r. zbliżony do Frontu Morges; w rządzie RP na uchodźstwie kolejno: podsekretarz stanu w Prezydium Rady Ministrów (1939), minister skarbu (1939–1943), minister — delegat rządu do spraw polskich na Wschodzie (1943–1944); po wojnie ambasador w Wielkiej Brytanii (1945–1949); pozostał na emigracji.

⁵² W 1943 r. doszło do rozłamu między żydowską i arabską frakcją KP Palestyny. Arabscy komuniści utworzyli Narodową Ligę Wyzwolenia (National Liberation League, Usbat al-Taharrur al-Watani).

⁵³ Rozgłośnia im. Tadeusza Kościuszki została utworzona w Moskwie na przełomie lipca i sierpnia 1941 r.; redakcję tworzyli polscy komuniści; kierownikiem rozgłośni była Zofia Dzierżyńska, funkcjonariusz Kominternu, a do czołowych redaktorów należeli Józef Kowalski i Stefan Wierbłowski; pozorowała działalność w okupowanym kraju; od października 1941 r. siedzibą rozgłośni była Ufa, a od marca 1943 r. ponownie Moskwa; działała do końca lipca 1944 r.

Nie inaczej przedstawia się sytuacja na terenie Teheranu. Wprawdzie nie posiadam stamtąd dostatecznego materiału, na podstawie którego mógłbym ocenić dzisiejszą sytuację, niemniej to, co się tam działo bezpośrednio po ujawnieniu się ZPP i przybyciu delegatów z Moskwy — wyolbrzymiało jego znaczenie. Dla przykładu posłużyć mogą chociażby nastroje graniczące z paniką, zarówno wśród czynników oficjalnych, jak i w środowiskach uchodźczych⁵⁴.(...)

Niemniej jednak z uwagi na konieczność przeciwdziałania wrogiej propagandzie na terenie wojska, opierając się na obowiązujących na obszarze Środkowego Wschodu przepisach cenzury wojskowej, wystąpiłem do Dcy Sił Zbrojnych na Śr. Wsch. gen. Paget⁵⁵ z prośbą o wydanie stosownych zarządzeń wojskowej cenzurze brytyjskiej, zmierzających do zaostrzenia kontroli i niedopuszczenia do wojska materiałów propagandowych ZPP. Jako motywu między innymi użyłem, że działalność ZPP jest na tyle szkodliwa, iż przynosi ujmę wysiłkowi zbrojnemu Sprzymierzonych Narodów.

Niezależnie od powyższego wojskowe organa bezpieczeństwa działają prewencyjnie w kierunku paraliżowania akcji ZPP na terenie wojska.

W przeciwdziałaniu na odcinku cywilnym wydaje mi się słuszne i celowe, by:

a) rozpoczęto akcje przeciwrosyjską (przeciwsowiecką), co automatycznie uderzałoby w jej agenturę;

b) usuwano momenty zapalne, które mogłyby dać podstawę do tworzenia zespołów ZPP lub zgola komuny.

I do tych należą:

1. Wzmoczenie opieki i troski nad Polakami w ZSRR i nadanie temu rozgłosu zarówno w prasie, jak i w pogadankach,
2. zorganizowanie pomocy indywidualnej dla rodzin żołnierskich w ZSRR,
3. życzliwe podchodzenie przez nasze instytucje cywilne do różnych bolączek uchodźczych, zwłaszcza byłych żołnierzy i inwalidów.

Zachodzi bowiem obawa, że jeśli ZPP, analogicznie do tego, co zaszło w Iranie, ułatwi kontakt z rodzinami w Rosji, umożliwi przesyłanie paczek do Rosji, jeśli ponadto poczyni wydatki na opiekę — to niewykluczone jest, że znajdzie się dość duża liczba osób, które zechcą choćby bez przekonania i sympatii uciec się do pośrednictwa i pomocy ZPP.

zał. 1

ZASTĘPCA DOWÓDCY APW
/—/ TOKARZEWSKI-KARASZEWIC⁵⁶
Gen. Dyw.

⁵⁴ Opinię tę potwierdza ocena posła w Teheranie K. Badera, który zauważył, że pojawienie się delegatów ZPP „zrazu podziało (...) na nasze uchodźstwo jak piorun i tyleż było ciekawości co niepokoju”. AAN, HI MSZ, mf. 80, List K. Badera do min. T. Romera z 4 V 1944 r., k. 30.

⁵⁵ Bernard Charles Tolver Paget (1887–1961), generał brytyjski; uczestnik kampanii norweskiej 1940 r.; dowódca tzw. Sił Macierzystych (Home Forces) 1941–1943, następnie 21 Grupy Armii; 1944–1946 dowódca sił brytyjskich na Środkowym Wschodzie.

⁵⁶ Michał Tokarzewski-Karaszewicz (1892–1964), generał broni; przed I wojną światową działacz Związku Walki Czynnej i Związku Strzeleckiego; 1914–1917 oficer I i III Brygady Legionów Pol.; 1917–1918 w POW; od 1918 r. w WP; 1918–1919 dowódca 5 pułku piechoty i odsieczy Lwowa; następnie na różnych stanowiskach liniowych i sztabowych, m.in. dowódca brygady i piechoty dywizyjnej 1 DP Leg., zastępca szefa Departamentu Piechoty MSWojsk., dowódca 19 DP; 1926–1928 szef Biura Personalnego MSWojsk.; 1928–1932 dowódca 25 DP; 1932–1939 dowódca Okręgów Korpusu (III Grodno, VI Lwów, VIII Toruń); we wrześniu 1939 r. kolejno: dowódca etapów Armii „Pomorze”, dowódca grupy operacyjnej w bitwie nad Bzurą, zastępca dowódcy Grupy Armii „Warszawa”; organizator i dowódca Służby Zwycięstwu Polski; mianowany komendantem Obszaru Lwów Związku Walki Zbrojnej, w marcu 1940 r. został aresztowany podczas przekraczania granicy sowieckiej; więziony w Dniepropietrowsku, łagrze koło Arch-

302/30/44

7-go VI 1944

ODPIS

Dowódca Amii Polskiej na Wschodzie
w/z Pan Gen. Dyw. M. KARASZEWICZ-TOKARZEWSKI
w mp.

Potwierdzam odbiór pisma z dnia 3 VI 1944 L. dz.833/Inf/Tjn.44 i uprzejmie dziękuje za zakomunikowane mi uwagi. Uzyskane przeze mnie z innej strony informacje potwierdzają opinie Pana Generała, że działalność i znaczenie ZPP na terenie Środkowego Wschodu została przeceniona. Na razie działalność ta przedstawia się istotnie słabo.

Podzielam również opinie, że usuwanie momentów zapalnych i powodów niezadowolenia, jak również zorganizowanie i wzmożenie życzliwej opieki przeciwdziałać będzie akcji ZPP. Zaznaczam jednak, że zorganizowanie pomocy dla Polaków w ZSRR nie może mieć miejsca bez zgody Rządu Rosyjskiego i w tej dziedzinie Związek mógłby okazać się silniejszy, o ile uzyskałoby poparcie tego Rządu.

Proponowane przez Pana Generała rozpoczęcie akcji przeciwsowieckiej, zdaniem moim, nie byłoby właściwe ze względu na stosunek do Wielkiej Brytanii i ogólny kierunek naszej polityki w stosunku do Zjednoczonych Narodów.

/-/ Strasburger
MINISTER

MINISTER DELEGAT RZĄDU
DO SPRAW POLSKICH NA WSCHODZIE

KAIR, dn. 10 czerwca 1944 r.

27 Ahmed Hishmat Pasha Zamalek
TAJNE !

W załączeniu przesyłam do wiadomości Pana Premiera⁵⁷ odpis pisma gen. Tokarzewskiego z 3 bm. w sprawie działalności na terenie Iranu i Palestyny komórek Związku Patriotów Polskich wraz z odpisem mojej odpowiedzi z 7 bm.

Działalność ZPP, czy to wśród uchodźców polskich w Iranie czy też w Palestynie, straciła ostatnio na natężeniu. Zainteresowanie wywołane, szczególnie na terenie Palestyny, pierwszymi publikacjami ZPP, osłabło znacznie ostatnio. Organizatorzy komórek ZPP doszli też niewątpliwie do wniosku, że nie mogą liczyć na poparcie ich zamierzeń przez polską ludność — poza indywidualnymi wypadkami.

Celem dokładniejszej obserwacji działalności Związku Patriotów wszedłem w ścisły kontakt z naszymi placówkami MSZ, z Delegatem MSWew.⁵⁸ oraz wojskiem. Otrzymuję cały sze-

---

angielska i na Łubiance w Moskwie; 1941–1943 dowódca 6 DP „Lwów”; 1943–1944 zastępca dowódcy APW; 1944 dowódca 3 Korpusu Pol.; po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii, m.in. od 1954 r. Generalny Inspektor Sił Zbrojnych; aktywny działacz wolnomularstwa i ruchu teozoficznego.

⁵⁷ Stanisław Mikołajczyk (1901–1966), działacz ruchu ludowego; w latach 30. jeden z liderów Stronnictwa Ludowego; 1939–1941 wiceprzewodniczący Rady Narodowej w Londynie; 1941–1943 wicepremier i minister spraw wewnętrznych; 1943–1944 premier; 1945–1947 wicepremier Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, przywódca Polskiego Stronnictwa Ludowego; od 1947 na emigracji, głównie w USA.

⁵⁸ Delegatem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Jerozolimie był Czesław Andrzejewski, działacz Stronnictwa Ludowego.

reg obszernych raportów na ten temat. Odbyłem dwukrotnie konferencję z gen. Tokarzewskim oraz jego oficerami, wydelegowanymi przez niego do Kairu, jak również szefem Oddziału II w Jerozolimie⁵⁹. W połowie maja wydelegowałem też do Palestyny p. Marlewskiego⁶⁰ dla omówienia spraw na miejscu z Konsulem Generalnym⁶¹, placówką MSWew. i Centrum Informacji⁶².

W czasie pobytu p. Marlewskiego w Jerozolimie zostało uzgodnione, iż pod przewodnictwem Konsula Generalnego będą się zbierać periodycznie przedstawiciele Centrum Informacji, wojska i placówki MSWew. dla ustalenia wspólnie wniosków co do postępowania w stosunku do ZPP, zarówno natury publicystycznej, czy też w formie interwencji u władz Palestyny. Uzgodnione na tych periodycznych konferencjach wnioski mają być mnie komunikowane dla powzięcia decyzji, czy je wykonać, przez kogo oraz w jakim zakresie.

Na temat ZPP odbyłem też obszerną rozmowę z Lordem Moyne'm⁶³, który interesował się żywo znaczeniem politycznym i charakterem poszczególnych członków.

O zasięgu tutejszych wpływów ZPP wysłałem też depeszę do Ambasadora Ciechanowskiego⁶⁴, prosząc jednocześnie o informację, jakie są tam kontakty naszych władz ze Związkiem Patriotów. Sądziłem, że w związku z obecnością w Waszyngtonie Pana Premiera Mikołajczyka⁶⁵ otrzymam od p. Ambasadora Ciechanowskiego jakieś informacje. Niestety, nic nie otrzymałem. Jestem w tym względzie w dosyć trudnym położeniu, bo otrzymuję zapytania od Lorda Moyne'a i innych władz brytyjskich. Osobiście zawsze mam wrażenie, że członkowie ZPP mogliby być z pożytkiem wykorzystani dla naszych celów. Wstrzymuję się jednak z wszelkimi wypowiedziami na ten temat, nie znając intencji Rządu.

W załączeniu przesyłam memoriał wyjaśniający sprawę wyr. aresztowan⁶⁶ w naszej armii, który rozsyłam dla wyjaśnienia stanu rzeczy zainteresowanym tą sprawą czynnikom⁶⁷

4 zał.:

[Podpis]

Otrzymują:

MINISTER

Pan Prezes Rady Ministrów⁶⁸,

Pan Minister Spraw Zagranicznych⁶⁹.

⁵⁹ Płk. dypl. Ludwik Sadowski, szef Ekspozytury „T” Wydziału Wywiadowczego Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza w Jerozolimie.

⁶⁰ Józef Marlewski (1901-?), dyplomata; 1940–1943 kier. referatu uchodźców, jeńców, pomocy dla Kraju, Polaków w Rosji MSZ; 1943–1944 zastępca min.–delegata rządu do spraw polskich na Wschodzie; 1944–1945 kier. Wydziału Niemieckiego MSZ.

⁶¹ Konsulem Generalnym RP w Jerozolimie był wówczas Aleksy Wdzykoński.

⁶² Placówka Ministerstwa Informacji i Dokumentacji w Jerozolimie. Kierował nią wówczas Jan Tabaczyński.

⁶³ Walter Edward Guinness, baron Moyne (1880–1944), polityk brytyjski; 1925–1929 minister rolnictwa; od 1939 r. prezes Polish Relief Fund; 1941–1942 sekretarz stanu ds. kolonii; 1942–1944 zastępca ministra a od I 1944 minister stanu na Bliskim Wschodzie; zamordowany przez zamachowca żydowskiego.

⁶⁴ Jan Ciechanowski (1887–1973), dyplomata; poseł RP w USA 1925–1929; sekr. gen. MSZ 1939–1940; ambasador w USA 1940–1945.

⁶⁵ Wizyta premiera Mikołajczyka w USA miała miejsce 5–14 VI 1944 r.

⁶⁶ Tak w tekście.

⁶⁷ Nie jest do końca jasne, o jaki dokument chodzi. Być może uwaga dotyczy cytowanej w przyp. 14 notatki „Sprawa kpt. Rozen–Zawadzkiego Kazimierza i towarzyszy” (IPMS, A 6).

⁶⁸ Podkreślone ołówkiem.

⁶⁹ Tadeusz Romer (1894–1978), dyplomata; 1937–1941 poseł i ambasador w Japonii; 1942–1943 ambasador w ZSRR; 1943–1944 minister spraw zagranicznych.